Rivojlanayotgan mamlakatlarda moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatlarini kengaytirish tajribalari

Turayeva Ziyoda Batirdjanovna
Toshkent ijtimoiy innovatsiya universiteti magistranti

Annotatsiya. Mazkur tezisda rivojlanayotgan mamlakatlarda moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatlarini kengaytirish bo‘yicha xalqaro tajribalar tahlil qilinadi. Unda moliyaviy inklyuziya, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarini moliyalashtirish, mikromoliya institutlari faoliyati, raqamli moliyaviy xizmatlar hamda davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarining ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, rivojlanayotgan mamlakatlarda aholining kam ta’minlangan qatlamlari, ayollar tadbirkorligi va qishloq hududlarida faoliyat yurituvchi xo‘jalik subyektlari uchun kredit, grant, subsidiya va boshqa moliyaviy manbalardan foydalanish imkoniyatlarini oshirish tajribasi o‘rganiladi. Tadqiqotda moliyaviy resurslardan foydalanishdagi institutsional to‘siqlar, infratuzilma muammolari va moliyaviy savodxonlik darajasining ta’siri ilmiy jihatdan asoslanadi. Tezis natijalariga ko‘ra, rivojlanayotgan mamlakatlarda moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatlarini kengaytirish iqtisodiy faollikni oshirish, tadbirkorlikni rivojlantirish, bandlikni ta’minlash va kambag‘allikni qisqartirishning muhim omillaridan biri ekanligi aniqlanadi.

Kalit so‘zlar: moliyaviy resurslar, rivojlanayotgan mamlakatlar, moliyaviy inklyuziya, mikromoliya, kichik biznes, tadbirkorlik, raqamli moliyaviy xizmatlar, kreditlash, moliyaviy savodxonlik, davlat qo‘llab-quvvatlashi, iqtisodiy rivojlanish.

Kirish. Rivojlanayotgan mamlakatlarda moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatlarini kengaytirish iqtisodiy o‘sishni jadallashtirish, tadbirkorlik faolligini oshirish, kambag‘allikni qisqartirish va aholining moliyaviy barqarorligini ta’minlashda muhim omillardan biri hisoblanadi. Jahon banki tomonidan e’lon qilingan Global Findex ma’lumotlarida moliyaviy inklyuziya darajasining oshishi aholining rasmiy moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishi, jamg‘arma va kredit mahsulotlariga bo‘lgan kirish darajasini yaxshilashi alohida ta’kidlangan [1]. Shu bilan birga, past va o‘rta daromadli mamlakatlarda moliyaviy hisob raqamiga egalik qilish darajasi oshayotgan bo‘lsa-da, kredit olish, sug‘urta xizmatlaridan foydalanish, favqulodda vaziyatlarda mablag‘ topish hamda barqaror jamg‘arma shakllantirish imkoniyatlari hanuz yetarli darajada rivojlanmagan [2].

Moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatining cheklanishi, ayniqsa, kichik biznes subyektlari, qishloq aholisi, ayollar tadbirkorligi hamda norasmiy sektorda faoliyat yurituvchi xo‘jalik yurituvchi subyektlar uchun dolzarb muammo hisoblanadi. Rivojlanayotgan mamlakatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, moliyaviy inklyuziyani kengaytirishda mikromoliya institutlari, kafillik fondlari, imtiyozli kreditlash dasturlari, raqamli to‘lov tizimlari, mobil banking va fintech xizmatlari muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, Xalqaro valyuta jamg‘armasi tadqiqotlarida fintech xizmatlari moliyaviy xizmatlar qamrovini kengaytirishning samarali vositasi sifatida baholanadi, biroq ushbu jarayon tartibga solish, kiberxavfsizlik va iste’molchilar huquqlarini himoya qilish mexanizmlari bilan uyg‘un rivojlanishi zarurligi qayd etiladi [3].

Rivojlanayotgan mamlakatlarda moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatlarini kengaytirish faqat bank kreditlari hajmini oshirish bilan cheklanmaydi. Bu jarayon moliyaviy infratuzilmani rivojlantirish, aholining moliyaviy savodxonligini oshirish, kredit axborot tizimlarini takomillashtirish, raqamli identifikatsiya tizimlarini joriy etish, garov talablari va kreditlash shartlarini soddalashtirish kabi kompleks chora-tadbirlarni talab etadi. OECD tadqiqotlarida kichik va o‘rta biznes subyektlarini moliyalashtirishda kredit resurslari qiymati, garov ta’minoti talablari hamda moliyaviy bozor infratuzilmasining rivojlanganlik darajasi muhim omillar sifatida ko‘rsatilgan [4].

Shuningdek, rivojlanayotgan mamlakatlarda milliy moliyaviy inklyuziya strategiyalarini ishlab chiqish va amalga oshirish moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishning muhim

institutsional asosi hisoblanadi. Alliance for Financial Inclusion tomonidan o‘rganilgan tajribalarda moliyaviy inklyuziya strategiyalari aholining zaif qatlamlari, ayollar, yoshlar, kichik tadbirkorlar va qishloq hududlaridagi xo‘jalik subyektlarini rasmiy moliyaviy tizimga jalb etishda muhim vosita sifatida baholanadi [5]. Shu nuqtayi nazardan, mazkur tezisda rivojlanayotgan mamlakatlarda moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatlarini kengaytirish bo‘yicha ilg‘or tajribalar, ularning institutsional asoslari hamda iqtisodiy samaradorlikka ta’siri ilmiy jihatdan tahlil qilinadi.

Asosiy qism. Rivojlanayotgan mamlakatlarda moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatlarini kengaytirish jarayoni, avvalo, investitsion faollik, moliyaviy xizmatlar hajmi, kichik biznesning iqtisodiyotdagi ulushi hamda investitsiyalarni moliyalashtirish manbalari tarkibi orqali namoyon bo‘ladi. Shu nuqtayi nazardan, O‘zbekiston misolida 2021–2025-yillar dinamikasi moliyaviy resurslar hajmining ortib borayotganini, biroq ularning tarkibida xorijiy investitsiya va kreditlar ulushi yuqorilashib, bank kreditlarining investitsion moliyalashtirishdagi ulushi pasayganini ko‘rsatadi.

1-jadval

O‘zbekistonda moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatlarini tavsiflovchi ko‘rsatkichlar tahlili[1]

Ko‘rsatkichlar	2021	2022	2023	2024	2025
Asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi, trln. so‘m	236,6	266,2	356,1	507,5	591,1
Asosiy kapitalga investitsiyalarning o‘sish sur’ati, %	102,9	100,2	123,4	131,3	110,5
Investitsiyalarda bank kreditlari va boshqa qarz mablag‘lari ulushi, %	8,0	6,6	3,8	2,0	1,9
Investitsiyalarda chet el investitsiyalari va kreditlari ulushi, %	42,3	42,8	56,7	69,4	71,4
Investitsiyalarda korxona va aholining o‘z mablag‘lari ulushi, %	38,0	40,6	31,8	23,1	21,6
Moliya xizmatlari hajmi, trln. so‘m	60,1	81,4	108,0	135,8	171,9
Kichik tadbirkorlik subyektlarining YaIMdagi ulushi, %	56,3	54,3	53,8	53,5	52,2

Yuqoridagi 1-jadval ma’lumotlari 2021–2025-yillarda O‘zbekistonda moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatlarini tavsiflovchi asosiy iqtisodiy ko‘rsatkichlar dinamikasini aks ettiradi. Tahlil natijalariga ko‘ra, mazkur davrda asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi 236,6 trln. so‘mdan 591,1 trln. so‘mgacha oshib, 2,5 barobardan ortiq o‘sishga erishgan. Bu holat mamlakatda investitsion faollikning

[1] O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi ma’lumotlari asosida muallif tominidan tuzildi

kuchayganini, iqtisodiyot tarmoqlarini modernizatsiya qilish va ishlab chiqarish salohiyatini kengaytirish jarayonlari jadallashganini ko‘rsatadi.

Asosiy kapitalga investitsiyalarning o‘sish sur’ati 2021-yilda 102,9 foizni tashkil etgan bo‘lsa, 2024-yilda eng yuqori darajaga — 131,3 foizga yetgan. 2025-yilda ushbu ko‘rsatkich 110,5 foizni tashkil etib, o‘sish sur’ati biroz sekinlashgan bo‘lsa-da, investitsiyalar hajmining mutlaq qiymatda ortishda davom etgani iqtisodiyotda kapital qo‘yilmalar barqaror kengayayotganidan dalolat beradi.

Investitsiyalar tarkibida bank kreditlari va boshqa qarz mablag‘lari ulushi 2021-yildagi 8,0 foizdan 2025-yilda 1,9 foizgacha pasaygan. Bu holat investitsion jarayonlarni moliyalashtirishda bank kreditlarining nisbiy ahamiyati kamayib borayotganini bildiradi. Mazkur tendensiya moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatlari kengayayotgan bo‘lsa-da, bu jarayonda bank tizimi kreditlari yetakchi manba sifatida emas, balki qo‘shimcha moliyalashtirish vositasi sifatida shakllanayotganini ko‘rsatadi.

Aksincha, investitsiyalarda chet el investitsiyalari va kreditlari ulushi 2021-yilda 42,3 foizni tashkil etgan bo‘lsa, 2025-yilda 71,4 foizgacha oshgan. Bu tashqi moliyaviy resurslarning iqtisodiyotga jalb qilinish darajasi sezilarli ortganini anglatadi. Ushbu holat qisqa va o‘rta muddatda investitsion faollikni rag‘batlantirsa-da, uzoq muddatda tashqi qarz yuki, valyuta riski va xorijiy kapitaldan foydalanish samaradorligini oshirish masalalariga alohida e’tibor qaratishni talab etadi.

Korxona va aholining o‘z mablag‘lari hisobidan investitsiyalarni moliyalashtirish ulushi esa 2021-yildagi 38,0 foizdan 2025-yilda 21,6 foizgacha kamaygan. Bu ichki moliyaviy manbalar ulushining qisqarayotganini ko‘rsatadi. Bunday sharoitda aholi jamg‘armalarini investitsion jarayonlarga yo‘naltirish, kapital bozori instrumentlarini rivojlantirish, kichik biznes uchun uzoq muddatli va arzon moliyaviy resurslar taklifini kengaytirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Moliya xizmatlari hajmi 2021-yilda 60,1 trln. so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, 2025-yilda 171,9 trln. so‘mga yetgan. Bu ko‘rsatkichning qariyb 2,9 barobarga oshgani mamlakatda bank, sug‘urta, lizing, to‘lov tizimlari va boshqa moliyaviy xizmatlar bozori kengayib borayotganini anglatadi. Moliyaviy xizmatlar hajmining ortishi aholining va tadbirkorlik subyektlarining rasmiy moliyaviy tizimdan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishda muhim omil hisoblanadi.

Shu bilan birga, kichik tadbirkorlik subyektlarining YaIMdagi ulushi 2021-yildagi 56,3 foizdan 2025-yilda 52,2 foizgacha pasaygan. Bu kichik biznes iqtisodiyotda muhim o‘rinni saqlab qolayotgan bo‘lsa-da, uning umumiy iqtisodiy tarkibdagi nisbiy ulushi biroz qisqarganini bildiradi. Mazkur holat kichik tadbirkorlik subyektlarining kredit, mikromoliya, lizing, kafillik fondlari va raqamli moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini yanada kengaytirish zarurligini asoslaydi.

Umuman olganda, 2021–2025-yillarda O‘zbekistonda moliyaviy resurslar hajmi sezilarli darajada oshgan. Investitsiyalar va moliyaviy xizmatlar hajmining o‘sishi moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatlari kengayayotganini ko‘rsatsa, bank kreditlari ulushining pasayishi hamda xorijiy investitsiya va kreditlar ulushining ortishi moliyalashtirish manbalari tarkibida muayyan nomutanosiblik mavjudligini anglatadi. Shu sababli mamlakatda moliyaviy inklyuziyani kuchaytirish, ichki moliyaviy resurslarni faollashtirish, bank kreditlari va kapital bozori instrumentlaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Xulosa. O‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, 2021–2025-yillarda O‘zbekistonda moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatlari bosqichma-bosqich kengayib borgan. Xususan, asosiy kapitalga investitsiyalar hajmining 236,6 trln. so‘mdan 591,1 trln. so‘mgacha oshishi mamlakatda investitsion faollik kuchayganini va iqtisodiyot tarmoqlarini moliyalashtirish ko‘lami kengayganini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, moliya xizmatlari hajmining 60,1 trln. so‘mdan
171,9 trln. so‘mgacha ortgani bank, sug‘urta, lizing, to‘lov tizimlari va boshqa moliyaviy xizmatlar bozori rivojlanayotganidan dalolat beradi.

Umuman olganda, O‘zbekiston tajribasi rivojlanayotgan mamlakatlar uchun xos bo‘lgan muhim tendensiyani namoyon etadi: moliyaviy resurslar hajmi ortib borayotgan bo‘lsa-da, ularning manbalari tarkibida tashqi moliyalashtirish ustunligi kuchaymoqda. Shu sababli mamlakatda moliyaviy inklyuziyani chuqurlashtirish, bank kreditlari, mikromoliya, lizing, kafillik fondlari va kapital bozori

instrumentlaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ichki moliyaviy resurslarni faollashtirish va ularni real sektor hamda kichik tadbirkorlik subyektlariga samarali yo‘naltirish moliyaviy barqarorlikni ta’minlash va iqtisodiy o‘sishni jadallashtirishning asosiy shartlaridan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Klapper L., Singer D., Starita L., Norris A. The Global Findex Database 2025: Connectivity and Financial Inclusion in the Digital Economy. Washington, DC: World Bank, 2025.
2. Demirgüç-Kunt A., Klapper L., Singer D., Ansar S. The Global Findex Database 2021: Financial Inclusion, Digital Payments, and Resilience in the Age of COVID-19. Washington, DC: World Bank, 2022.
3. Sahay R., von Allmen U. E., Lahreche A., Khera P., Ogawa S., Bazarbash M., Beaton K. The Promise of Fintech: Financial Inclusion in the Post COVID-19 Era. IMF Departmental Paper No. 2020/009. Washington, DC: International Monetary Fund, 2020.
4. OECD. Financing SMEs and Entrepreneurs 2024: An OECD Scoreboard. Paris: OECD Publishing, 2024.
5. Alliance for Financial Inclusion. National Financial Inclusion Strategies: Current State of Practice. AFI, 2022.